

Det
Goda
Samtalet

INFORMATION FRÅN
UTVECKLINGSRÅDETS ETIKPROJEKT

Maj
2000

Nr. 1

Etik i
rättsväsendet

MAJ • 2000

INNEHÅLL

Rättsväsendet och rättskänslan	3
Ingen kedja är starkare än den svagaste länken	8
En envis öppenhet	13
När makten gör fel – Om teater projektet 7:3	17
Klagomål som inspiration	19
Att stiga fram i kris och stiga ut sidan i framgång	22
Varför försvinner förrövarnas nazism i domskålen?	24
Bilder och kommentarer från konferensen	28

Utvecklings
rådet
för den etliga sektorn

Etikprojektets styrgrupp 2000

Ordförande
Hillevi Engström
OFR
tel: 08-676 97 33
e-mail:

hillevi.engstrom@polisforbundet.se

Anders Andersson
Arbetsgivarverket
tel: 08-700 13 52
e-mail:
aan@arbetsgivarverket.se

Alexander Beck
SACO
tel: 08-783 27 81
e-mail:
alexander.beck@civilekonomerna.se

Per Stengård
Arbetsgivarverket
tel: 08-700 13 97
e-mail:
pes@arbetsgivarverket.se

Raimon Tahvonen
SEKO
mobilitel: 070-211 48 65

Projektledare
Maria Knutsson
Utvecklingsrådet

Projektassistent
Isa Wallenius
Utvecklingsrådet
tel: 08-402 28 30
e-mail:
info@utvecklingsradet.se

Hemsida
<http://www.utvecklingsradet.se>

●
Ansvärg utgivare
Hillevi Engström
Redaktör och projektledare
Maria Knutsson

Text
Karin Runevad

Omslagsfoto
TIOFOTO/FPG

Layout
Jan Eriksson

– Ni har inte mycket erfarenheter av rättsaker, sade K.
– Nej, det har jag inte, sade fröken Bürstner, och det har jag många gånger förargat mig över, för jag skulle vilja känna till allting, och just rättsaker intresserar mig i högsta grad. Rättegångar har en egendomlig dragningskraft, eller hur?

Rättsväsendet och rättskänslan

ur Processen, av Franz Kafka
översättning Karl Vennberg

Få områden inom statsförvaltningen tilldrar sig så stort allmänt intresse som rättsväsendet. Detta hänger samman med att själva uppdraget är moraliskt, och moraliska frågor berör oss på djupet. Rättsväsendet hanterar frågor om ont och gott, rätt och fel, sanning och rättvisa. Ett fungerande rättsväsende är en förutsättning för demokratin. Det är samhällets skydd mot ett tillstånd där hat och hämndkänslor har fritt spelrum. Tilliten till rättssystemets förmåga att hantera vanmakt och hindra övergrepp är fundamental för den sociala ordningen.

Rättssystemet både speglar och formar den kollektiva moralen. Liksom filmer, tv-serier och romaner ofta har brott och straff som tema, erbjuder rättsväsendet rika uppslag till samtalsämnen. När vi vid köksbordet och i fikarummen diskuterar polisarbete, kriminalvård och hur stränga straff som borde utdömas för olika överträdelser, prövar vi våra moraliska föreställningar mot andras. Vi engageras och upprörs, idealiserar och nedvärderar. Få områden är föremål för så ohämmade överdrifter, och de fall av s.k. moralisk panik som utforskats rör ofta rättsväsendets område.

Naturligtvis ger det mening åt en verksamhet att så många är intresserade av hur arbetet utförs. Men uppmärksamheten och den stundtals hårdhänta externa granskningen kan också upplevas som en belastning. Hur skall man kunna förklara allt man gör? Varför skall man alltid behöva stå till svars även för misstag som avlägsna kolleger begått? Vågar man tala om vad man arbetar med när man går på fest? Frestelsen att sluta leden och göra sig oåtkomlig för kritik ligger nära.

Rättssystemet baseras på grundläggande värden och rättsprinciper och utgår från alla människors lika värde. Det ersätter den starkares

ett med neutralitet och omsorgsfulla avvägningar. Men för att detta skall kunna fungera krävs att rättstillämpningen är begriplig och någorlunda förutsägbar, och att den står i samklang med det allmänna rättsmedvetandet. När rättskänsla och rättstillämpning glider isär urholkas tilliten till samhällets förståelse att ta hand om konflikter.

Att mötas över myndighetsgränserna

Nätverkskonferensen *Etik i rättsväsendet* hölls i de ombyggda fängelselokalerna på Långholmen i Stockholm den 14 och 15 december 1999. Konferensen tog upp hur de olika myndigheterna ser på, och arbetar med, verksamhetens etiska frågor. Idén var att myndigheterna skulle inspireras av varandras olika perspektiv och knyta kontakter mellan sig. På så sätt skulle den fortsatta diskussionen om verk-

Om varje individ vore fylld av vänskap, generositet och välvilja mot sina medmänniskor skulle det inte längre finnas något behov av vare sig lagar eller av att respektera någon plikt till jämlikhet gentemot medmänniskorna: kärleken skulle gå utöver blotta respekten för rättigheter...

samhetens etiska frågor stimuleras. I centrum för konferensen stod dialogen, för när olika perspektiv får brytas ökar förståelsen.

Gemensamt för de anställda inom rättsväsendet är att de tillhör

yrkesgrupper som omges med vördnad, fruktan och misstänksamhet. Ju högre förväntningar som finns, desto större blir besvikelsen när dessa inte infrias. Flera av inslagen på konferensen handlade om att möta människors besvikelse och sin egen ofullkomlighet. I yrken där så många komplicerade bedömningar måste göras finns en förhöjd risk för att göra fel. De flesta fel begås inte med onda avsikter, slarv eller nonchalance. De begås för att skydds nätet haft revor, kunskapen varit otillräcklig eller därför att de felande helt enkelt varit mänskliga.

Frågan om hur myndighetskulturer uppstår och förändras utgjorde ett annat tema. Det är välkänt att isolerade system med stora maktbefogenheter och repressiva uppgifter tenderar att utveckla kraftfulla organisationskulturer som är svåra att förändra. På Kronobergshäktet i Stockholm har man lyckats förändra en myndighetskultur på ett sätt som väckt mycket beundran. Vi tror att det finns mycket att lära av denna förändring.

Ledarskap och öppenhet

En viktig faktor i allt förändringsarbete är ledarskapet. Det verkar vara svårt att utveckla ett gott ledarskap inom stora delar av rättsväsendet. Hierarkiska strukturer och starkt beroende av regelstyrning är inte faktorer som uppmunt-

rar delaktighet och kreativitet. Birgitta Göranssons anförande på konferensen gav många infallsvinklar på detta tema. Inte minst bör man reflektera över det farliga med medarbetare som ser som sin upp-

gift att bekräfta chefen snarare än att utveckla verksamheten. En annan risk är att förmågan att leda i vissa fall t.o.m. kan minska om man går för många chefsutbildningar.

Hans Wretling/IDFOTO

På Aristoteles tid talade man om "peripatetisk undervisning" – som skedde samtalsvis under promenader. Efter en intensiv dags arbete delades konferensdeltagarna upp i par för en kvällspromenad längs Långholmens stränder. Var och en fick under promenaden en samtalspartner från en annan myndighet och från en annan del av landet, för att ges möjlighet att tillsammans med någon man inte tidigare kände reflektera över något av konferensens tema. Vi tänker friare när vi rör på oss.

Ett annat tema handlade om att lyssna till sina kritiker. Är de rättshaverister som upptar så mycket tid och energi, och som skapar så mycket irritation i myndighetsutövningen, kanske framförallt seismografer som tydligare än andra registrerar kränkningar? Ordet rättshaverist för tankarna till ett

*Rättvisa utan makt är maktlös;
makt utan rättvisa är tyrannisk.*

(Pascal)

rättsligt och mänskligt haveri, och vi väljer ofta att betrakta dessa människor som fall för psykiatrin. Men att vara en rättshaverist betyder ursprungligen att vara en som är "rättshavande", dvs. en som kämpar för sin rätt. När kampen förs mot en övermäktig motpart kan vi antingen ge upp eller försöka att bita oss fast.

Kafkas roman "Processen" börjar: "Någon måste ha förtalat Josef K., ty utan att ha gjort något ont häktades han en morgon". Josef K. får aldrig reda på vad han anklagas för, och tar inga egna initiativ att förändra sin situation. Romanen beskriver en människas uppgivenhet inför en byråkratisk rättslöshet. När Josef K. till slut avrättas, dör han "som en hund... det var som om skammen skulle överleva honom". Rättshaveristen slåss istället frene-

tiskt för sin heder. Även om kampen för en utomstående ter sig absurd, blir den ofta begriplig när den betraktas i sin helhet. Många rättshaverister har från början haft rätt. Kan vi genom att lyssna mycket uppmärksamt till dem, istället för att irriterat hålla dem på avstånd och slå dövörat till, lära oss något om rättvisa och om vårt sätt att bemöta utsatta människor?

I mötet med de missnöjda krävs öppenhet och en vilja att göra det komplicerade begripligt. Känslan av att det finns en rättvisa är fundamental för känslan av delaktighet. Om makten uppfattas som nyckfull och orättvis uppstår förbittring och utanförskap.

Präglas de olika myndigheterna av olika moralfilosofiskt tänkande? Läger polisen störst tonvikt vid konsekvensetiska överväganden,

Det finns bara två slags människor: dels de rättfärdiga som tror sig vara syndare, dels syndare som tror sig vara rättfärdiga, säger Pascal. Men man vet aldrig vilken av dessa kategorier man hör till; visste man det skulle man redan finnas i den andra!

kriminalvården vid avsiktsetik – dvs. klienternas sinnelag – medan domstolsväsendet resonerar plikt-etiskt? Kanske kan det finnas sådana skillnader – det vore begripligt utifrån det faktum att de olika

delarna av rättsväsendet ser olika aspekter av samma företeelser. På konferensen ställdes denna typ av frågor, men några entydiga svar fick vi naturligtvis inte.

Möjligheten att lära känna varandras perspektiv, utbyta tankar och idéer och att knyta kontakter som kunde fortsätta i vardagen utnyttjades till fullo under konferensen. Trots ett intensivt program som fortsatte långt fram på kvällen, använde många deltagare även raster och måltidsuppehåll till att fullfölja gruppdiskussioner. Under en lunchrast bildades ett regionalt nätverk för Göteborgsregionen bestående av representanter från alla delar av rättskedjan.

Detta temanummer har blivit tämligen omfångsrikt. Rättsväsendet utgör en betydande del av den statliga sektorn (näst efter universitet och högskolor har rättsmyndigheterna flest anställda) och tjänar enbart av den anledningen att ingående behandlas. Men dessutom är det ju så att dessa frågor intresserar många. Därför hoppas vi att alla skall finna någon infallsvinkel eller artikel intressant.

Hillevi Engström,
ordförande i etikprojektets
styrgrupp

Maria Knutsson,
projektledare

Vad är en *rättvis* människa?

Någon som ställer sin kraft i rättens och rättigheternas tjänst, och som genom att inom sig förkunna varje människas jämlikhet med alla andra, trots de faktiska ojämlikheterna och ojämlikheterna i talang, vilka är oräkneliga, upprättar de en ordning som inte existerar men utan vilken ingen ordning någonsin kan bli tillfredsställande för oss. Världen gör motstånd, och människan. Alltså måste man göra motstånd mot dem – och först och främst göra motstånd mot den orättvisa som var och en bär inom sig, och som är en själv. Det är därför som kampen för rättvisa aldrig kommer att få något slut.

Ur "Liten avhandling om stora dygder", av André Comte-Sponville, översättning av Jan Stolpe, liksom övriga citat ovan.

Genom att skärskåda olika sätt att betrakta rättfärdighet... och nöta dem mot varandra, skall vi låta rättfärdigheten blixtra fram som elden ur fnösket. Och när den så väl har blivit tydlig och klar, skall vi befästa den hos oss själva.

Platon: Staten.

Ingen kedja är starkare än den svagaste länken

Alla som representerar rättsväsendet är länkar i en kedja. Brister en länk så fungerar det inte. Så sade Hillevi Engström, ordförande i Etikprojektets styrgrupp, när hon inledde nätverkskonferensen *Etik i rättsväsendet* för ett antal inbjudna nyckelpersoner inom domstolsväsendet, kriminalvården, åklagarväsendet och polisen.

Varje verksamhet har sitt perspektiv. Hur mycket påverkar det ledningens och personalens etiska värderingar? Hur medvetna är de om denna påverkan? Vilka problem uppstår om de rättsvårdande myndigheterna har olika grundsyn? Många frågor av detta övergripande slag diskuterades på nätverkskonferensen. Programmet började med att företrädare för de olika verksamheterna redogjorde för viktiga etikfrågor inom respektive område.

Domstolsväsendet

Inte bara dömandets konst

– Etiken genomsyrar allt, påpekade **Anna Skarhed**, enhetschef på Domstolsverket. I mitten av 90-talet arbetade Domarförbundet och JUSEK fram förslag till nya etiska riktlinjer för domare, men när förslaget gick på remiss fick det svindande kritik.

– Då suckade man tungt och gav

upp projektet, berättade Anna Skarhed. Men inom domarkåren förblev diskussionerna om praxis hela tiden levande, och på fiskalskurserna behandlas alltid etiska frågor. Domstolsverket tog i våras initiativ till att utarbeta en utbildningsplan i etik för domare.

Det viktiga i dessa diskussioner är genomgående domarrollen, domarens moral och domstolarnas självständighet. Tre olika infallsvinklar kan skönjas:

– Etik i vid bemärkelse – rättssystemet i ett större perspektiv: Hur förhåller sig en domare till lagar som hon finner orättfärdiga?

– Yrkesetik, t ex: Hur betar sig domarna mot sina avnämare? Får en domare själv ha blivit dömd?

– Etik på arbetsplatsen: Hur betar vi oss mot varandra i arbetet? Detta är en central fråga.

Det etiska perspektivet måste i framtiden innefatta även andra personalkategorier på de rättsvårdande myndigheterna, betonade Anna

Skarhed. Det är nödvändigt, men inte tillräckligt att inrikta sig på dömandets konst. Etik handlar ju om hur vi över huvud taget fungerar gentemot varandra i samhället.

Kriminalvården

Svår balans mellan repression och rehabilitering

– Det är fullt möjligt att ha goda intentioner och ändå utveckla en grym verklighet. Trots sunda etiska regler som grund kan ett samhälle mycket väl forma ett brutalt fängelsesystem och en fruktansvärd straffapparat. Denna motsägelse är intressant och måste studeras närmare.

Ove Horned, kriminalvårdsdirektör för Norrköpingsregionen, inledde sin presentation på detta

sätt och konstaterade att kriminalvårdens uppgift innebär en svår balansgång mellan repression och rehabilitering. Han refererar till boken *En välbyggd maskin – en mardröm för själen*, som är en doktorsavhandling av Roddy Nilsson om det svenska fängelsesystemets framväxt under 1800-talet. Fast det fanns gott om humana tankar om fångvård blev fängelset en brutal fästning. Vi måste vara uppmärksamma på att samma mekanismer kan vara aktuella i dag. Utgångspunkten för arbetet måste vara en tro på att det går att förändra människor.

Under det närmaste halvåret är det planerat att all personal inom kriminalvården i Sverige ska vara med och diskutera en gemensam vision. Samtalen kommer att röra

Konferensdeltagare framför fängelsemuren

sig runt frågor som ”Vad är vi anställda för?” och ”Vad får vi lön för?”, och vad den anställde får och inte får göra inom ramen för myndighetsutövningen. Tanken är att försöka formulera vissa grundläggande värderingar som gör verksamhetens regler begripliga och meningsfulla för alla. Då skulle också alla ha lättare att förhålla sig till de problem de möter i ”grå-

De intressantaste etiska frågorna uppstår när det inte finns regler som talar om precis hur man ska handla.

zoner” där reglerna inte är tydliga. Andra ämnen för samtalen blir vem som gör vad inom rättsväsendet och vad som bör gälla i kontakterna mellan kriminalvården och domstolarna. Lagarna på området fungerar som ramar som ger stort utrymme, vilket innebär att tolkningarna måste göras och förankras.

Åklagarväsendet *Inbyggd motsättning i yrkesrollen*

Nils Rekke, byråchef hos riksåklagaren, konstaterade att rättsväsendet är en regelstyrd verksamhet men att de intressantaste etiska frågorna uppstår när det inte finns regler som talar om precis hur man ska handla, eller när gränsen för det rätta handlingssättet är oklar. En sådan oklarhet är inbyggd i åklagarens yrkesroll. Han företrä-

der det allmänna under förundersökning och rättsförhandling. Han uppträder alltså som en part. Samtidigt är han skyldig att handla objektivt och se till att omständigheter som talar till den misstänktes fördel kommer fram i processen. Att dessa motstridiga åligganden ger upphov till frågor av etisk art är lätt att förstå. Nils Rekke gav ett antal exempel, varav några följer här:

– Åklagaren leder normalt förundersökningen. Det finns av tradition förväntningar om att han ändå inte ska engagera sig alltför mycket i spanings- och utredningsarbetet utan hålla en viss distans. Men numera reser samhället också krav i motsatt riktning, alltså på att åklagaren *ska* delta i förundersökningsarbetet redan i de tidiga faserna och samarbeta intimt med polisen. Hur balanserar en åklagare mellan de båda sidorna? Var går gränserna?

– Hur ska åklagaren förhålla sig när han misstänker att polisen inte handlar korrekt, till exempel utlovar förmåner till den som tjallar eller ljuger om hur man kommit över bevismaterial? Finns det tillfällen när åklagaren kan välja att inte ta reda på fakta?

– Det anses tillåtet med bevisprovokation, det vill säga att locka fram bevisning för ett brott som redan begåtts, men inte med brottsprovokation, alltså att locka någon till nytt brott. Var går gränsen? Det är inte alltid lätt att se. Frågan har

att göra med den s. k. fria bevisprövningen som är praxis i Sverige. Den innebär att man i rättegången får åberopa även bevisning som skaffats fram på olaglig väg. Nils Rekke kommenterar:

– Det är lätt att säga att det inte borde vara så. Men om man på så sätt kan visa att någon begått kanske en våldtäkt eller ett allvarligt våldsbrott, ska man då inte använda sig av bevisningen?

– Förhållandet till den misstänkte måste man också reflektera över. Om det är svårt att styrka uppsåt, vilket det ofta är, kan åklagaren försöka framställa den åtalade i så tveklaktig dager som möjligt och på så sätt styrka uppsåtet ”bakvägen”. Hur långt bör man gå?

– Åklagaren förväntas både spela en objektiv roll och, i vissa fall, föra målsägarens talan. Hur kombinerar man de uppgifterna?

Polisen

Befogenhet använda våld gör människosynen central

Polisen bedriver i några län ett aktivt etikarbete sedan flera år tillbaka. Inom Stockholmspolisen deltar alla poliser i två dagars etiska dialoger.

– Vi har suttit i tvärgrupper, polischefer och gräsrotter, och haft höjrdiskussioner. Just denna mix av befattningar och kön har varit mycket bra, säger **Låtta Ek**, som är etikhandledare.

– Det gäller att iver och hand-

lingsberedskap hela tiden kombineras med kunskap och reflexion, säger **Roger Jansson**, också etikhandledare. Meningen med etiska samtal är ju att man som polis ska bli medveten om vilka värderingar som egentligen styr ens beslut, och analysera dem kritiskt. Vi behöver utveckla ett gemensamt språk för etiska frågor inom hela poliskåren. Reflexionen behöver bli en naturlig del i det dagliga arbetet. Vi behöver också lära oss att ta till oss den kritik vi får. Samhället blir mer och mer ifrågasättande, och polisen kommer att vara utsatt även i framtiden. Som det är nu tycker vi ofta att interna synpunkter kan vara OK, men om vi får kritik uti-

– Det gäller att iver och handlingsberedskap hela tiden kombineras med kunskap och reflexion.

från reagerar vi negativt och slår bort den som ovidkommande.

Aktuella etiska frågor inom polisen rör civilkurage och arbetsmoral, tillägger etikhandledarna. Arbetsmoral avser sådant som att inte utnyttja systemet eller slarva med viktiga uppgifter. Civilkurage kan vara mycket smärtsamt, men nödvändigt, att diskutera.

– Inte så sällan lägger man sig på något slags bekvämlighetsnivå som känns trygg och säker, förklarar de. Ett syfte med etiksatsningen är därför att stärka det moraliska modet.

– Inom ramen för etikhandleda-

rutbildningen gjordes en inventering för att utröna vilka etiska frågor poliser själva tyckte var viktiga. Svaren handlade om människosyn, och om hur man ska resonera vid svåra bedömningar och om hur man ska ställa sig till sådant som maktutövning och våld.

Poliserna menar att en av de viktigaste etiska frågorna i deras arbete handlar om människosyn. Vi måste våga undersöka och diskutera vår människosyn, prata om de fördomar vi har.

– Alla människor har fördomar, framhåller de, men de får störst påverkan när vi inte är medvetna om dem och när vi inte vågar diskutera och erkänna dem.

Vi måste våga undersöka och diskutera vår människosyn, prata om de fördomar vi har.

Uppdraget utgår från alla människors lika värde, men samhället i stort fungerar inte efter den principen. Polisen har fått unika befogenheter när det gäller att utöva makt och att bruka våld. Därför är frågan om människosynen fundamental. Hur gör jag mina yrkesmässiga bedömningar? Vilka grupper är de mest utsatta i samhället? Hur prioriterar jag bland mina uppdrag när resurserna inte räcker till allt? Allt detta hänger ihop med människosynen och med helhetsynen på uppdraget.

Röster från konferensdeltagare

”Inom domstolsväsendet finns det ju tyvärr en hel del hierarkiska och stelbenta strukturer som vi behöver förändra för att få en bättre arbetssituation. Den här konferensen gör oss uppmärksamma på viken av ett gott inre arbetsklimat. Jag tycker att de olika inslagen på konferensen varit angelägna och mycket relevanta. Att hitta former för att diskutera interna problem är oerhört betydelsefullt. Det är grunden för att vi ska kunna arbeta utåt på ett effektivt sätt.”

Facklig företrädare

”Jag upplever inte alls att vi på min arbetsplats har problem, med hierarkier och förtryck mellan olika yrkesgrupper. Ibland upplever jag snarast att vi ta alltför stor hänsyn till underordnade yrkesgrupper. Även om detta varit en spännande konferens känns de inslag som handlar om interna relationer därför ganska avlägsna för mig.”

Domare

”Kanske låter det som överord, men konferensen känns som ett enormt framsteg. Det missmod och den resignation jag känt över min myndighets utveckling vänds i hopp. Jag vågar tro att vi är många som motverkar och kommer att motverka fascistiska inslag i rättsstaten.”

Kriminalvårdare

”Fantastiska dagar. Omväxlande program. Trots att det var intensivt gavs det möjlighet till reflektion. Mycket roligt att träffa och höra etikhandledarna. Vilka poliser!”

Kriminalvårdare

En envis öppenhet

– om kulturförändringsarbetet på Kronobergshäktet

Hösten 1988 hamnade Kronobergshäktet i mediedebattens centrum. Rubriker som "Våld och rasism i häktet" och "Häktets föhrer" avlöste varandra.

– Djupare än så kan man inte sjunka i omvärldens ögon, säger häkteschef Lars-Åke Pettersson. Från detta läge började arbetet med att skapa en ny arbets- och häkteskultur.

Kronobergshäktet öppnade 1975 efter sammanslagningen av Allmänna häktet, som tidigare legat på Kungsholmen, och Kronohäktet på Långholmen. Det gick snett från början, säger **Lars-Åke Pettersson**; det var två olika kulturer som möttes. Våldigt litet hade gjorts för att förbereda personalen. På Allmänna häktet rådde en vaktkultur medan man på Långholmen arbetade betydligt mer med fångvård. Det blev en kulturkrock och Allmänna häktets starka vaktkultur tog överhanden.

Öppna dörrarna mot omvärlden

Kritiken från omvärlden var också stark redan från början och kulminerade i medierna hösten -88. Skri-

verierna om den omänskliga byggnaden och om rasistisk personal hopade sig.

– Det första viktiga steget mot en förändring var att öppna dörrarna för omvärlden. Sysslar man med något så allvarligt som att ta hand om frihetsberövade personer, då måste man också visa utåt hur man

Sysslar man med något så allvarligt som att ta hand om frihetsberövade personer, då måste man också visa utåt hur man arbetar.

arbetar. Där hade kriminalvården brister och har det fortfarande.

Öppenheten gav också möjlighet

att visa på det som personalen själva tyckte var klara missförhållanden. Det var t. ex. en eländig fysisk miljö för både häktade och personal. Det gick inte att bedriva ett vettigt arbete i lokaler som var byggda för att den häktade skulle tillbringa 23 timmar i cellen och en timme på taket, i promenadbur.

– Vad som också var fullständigt absurt, säger Lars-Åke Pettersson, var att vi i början på 90-talet tog hand om 1000 personer per år som var tagna i förvar med stöd av utlänningslagen. Det är vansinnigt att hålla människor som inte är miss-

Tortyrkommittén var kritisk mot att de häktade hölls så isolerade och under sådana fysiska förhållanden.

tänkta för brott i en miljö där regler, lokaler, ja allting, är anpassat för att förvara just brottsmiss-tänkta. Det fick hela häktet lida för eftersom det, med all rätt, blev uppmärksammat av medierna.

Nya impulser

En händelse som gav förändringsarbetet en ordentlig skjuts var tortyrkommitténs besök. Det är en kommitté från Europarådet som har rätt att inspektera alla institutioner där man tar hand om frihets-

berövade. Den var starkt kritisk mot att de häktade hölls så isolerade och under sådana fysiska förhållanden. Den kritiken bet. Nu lyssnade regering och riksdag, och häktet fick 32 miljoner kronor för att åtgärda bristerna. Även en del lagändringar kom till stånd. Fr.o.m. oktober 1997 får man inte ta in asylsökande i häktet, om det inte föreligger särskilda skäl. Numera tar Kronobergshäktet emot endast ett 50-tal per år.

En annan lagändring, från 1 januari 1999, har inneburit en stor förändring. En häktad utan restriktioner ska få vistas tillsammans med andra häktade utan restriktioner, om det inte finns starka skäl mot det. I dag kan de arbeta eller studera i grupp – det finns grupper där man kan prata och diskutera t.ex. livsstil och relationer.

Kronobergshäktet måste dock hela tiden arbeta på att behålla sitt ganska nyvunna förtroende från omvärlden. Fortfarande begår personalen överträdelser ibland. Under 90-talet har vårdare dömts bl. a. för tagande av muta, för olaga vapeninnehav och för att ha sexuellt ofredat en kvinnlig häktad.

– Till sådana svåra och skambelagda situationer finns det bara ett sätt att förhålla sig, säger Lars-Åke Pettersson, och det är att vara envis i sin öppenhet, ärligt redovisa vad som hänt och diskutera vad vi kan göra för att det inte ska upprepas.

Inre förändringsarbete

Kronobergshäktet har genomfört omfattande förändringar i sin inre struktur. Tidigare var det långa, krångliga, informella beslutsvägar. Idag är häktet indelat i arbetslag om 10–12 vårdare med en chef. Arbetslaget är ansvarigt för 20–40 celler. Om någon intagen klagar är det lätt att nå arbetslagschefen.

Arresten på Norrmalms polisstation har nyligen flyttats till Kronobergshäktet. Kriminalvårdsinspektör **Marianne Salamon-Borg** har an-

svarat för att bygga upp en personalgrupp och förbereda den för uppgiften.

– Jag ville att varje kriminalvårdare skulle bli sedd, göra ett medve-

etik är ett förhållningssätt – något som man måste jobba med konkret varje dag.

tet val och göra klart för sig varför de jobbade i kriminalvården, förklarade hon. Det är ju ett mycket svårt jobb som borde ha hög status. Man tar hand om folk direkt från gatan som kan vara påverkade

Hillevi Engström

Lars-Åke Pettersson och Marianne Salamon-Borg beskriver bakslag och framgångar i arbetet för en mänskligare häkteskultur.

eller psykiskt störda. En del befinner sig i chocktillstånd. Vi ska ha hand om dem, inte en dag utan ibland i flera år. Det är ett mycket komplicerat och kvalificerat arbete som är nödvändigt för att rättsprocessen ska kunna verkställas och för att människor inte ska gå under.

Arresten har direktiv om att ”upprätthålla en human människosyn” och ge ”god omvårdnad med iakttagande av hög säkerhet, och respekt för den enskildes integritet och rättssäkerhet”. Personer som hamnar i arresten ska behandlas så att frihetsberövandets skadliga följder reduceras.

– Att anställa kvinnor på inskrivningen har varit en revolution.

För att få personal som uppfyllde dessa krav fick de tidigare anställda söka tjänsterna i konkurrens med nya intresserade. Urvalet skedde sedan med stöd av Pliktverket. De sökande, omkring 80 personer till de 49 tjänsterna, genomgick läkarundersökningar, färdighetstester, psykologintervjuer och interna intervjuer.

– Att anställa kvinnor på inskrivningen har varit en revolution, säger Marianne Salmon-Borg. Nu finns det två kvinnor i varje team på en av avdelningarna. Det är oerhört positivt. Vi är noga med att ha minst två som stöder varandra.

Det har fungerat väldigt bra.

En annan förändring var att förbättra lokalerna. De anställda fick då stort inflytande över personalmiljö, scheman osv. Därtill beslöts att all personal också skulle få handledning. Man införde även morgon och kvällsmöten så att skiften kunde överlämna information till varandra.

Personal med stolthet och självförtroende

Personalen skriver nu sina egna måldokument för hur de ska arbeta. Enheten har genomfört ett stort utbildningsinsats där deltagarna studerat olika kulturer och jämfört manligt och kvinnligt. De har pratat om stress och hur man sköter om sig fysiskt och mentalt. Utbildningen har behandlat social förståelse samt risk- och säkerhetstänkande, vilket har tydliga etiska aspekter.

Satsningen på utbildning tycks ha blivit en framgång. Resultatet är en personalgrupp med stolthet och självförtroende – ett viktigt led i arbetet med att höja statusen.

– Men ibland räcker det med småsaker för att uppnå förbättringar, säger Marianne Salamon-Borg. Till exempel bjuder vi alla häktade på mat. Det ger ett bättre arbetsklimat, eftersom det är mycket lättare att förhöra någon som fått något i magen. Etik är ett förhållningssätt – något som man måste jobba med konkret varje dag.

När makten gör fel

– Om teaterprojektet 7:3

Vi har varit mycket naiva inför nazism och politiskt motiverad kriminalitet, säger Birgitta Göransson kriminalvårdsdirektör för Göteborgsregionen. Det är samma naivitet som samhället visat inför nazistiskt kopplad brottslighet. Vi måste nu öppet diskutera vad som gick snett för att dra lärdom av det som skedde och rätta till fel och brister.

Under rubriken ”När makten gör fel – hur hanterar vi våra misstag” samtalade **Birgitta Göransson** och **Gunnar Engström**, kriminalvårdsdirektör för Stockholmsregionen, med konferensens deltagare. Samtalet handlade om lärdomar av teaterprojektet 7:3. Diskussionerna blev långa och engagerade omkring frågor som ”Vem har ansvar för polismorden?”, ”Ska svåra brottslingar få spela teater?”, ”Har de nazistiska nätverken och subkulturen blottlagts genom teaterprojektet?” och ”När ska man avgå som chef?”.

Att arbeta med teater kan vara ett effektivt sätt att nå fram till omedvetna känslor och erfarenheter. Kriminalvården har även tidigare använt teatern som en alternativ väg att få intagna att kommunicera. Goda erfarenheter finns av detta. I ett tidigt skede av teaterprojektet hade Birgitta Göransson personliga samtal med de intagna. Samtliga lovordade teaterprojektet

och menade att det betydde mycket för deras personliga utveckling och

Vi hoppades naturligtvis att projektet skulle leda till utveckling och förändring av de intagnas attityder.

gav dem ökad kunskap och tillit.

– Jag såg inte under dessa samtal den djupt splittrade personlighet som Tony Olsson visat exempel på,

Gunnar Ask / Pressens Bild

– Förhoppningar –

trots att jag är psykolog och har mycket lång erfarenhet av arbete med kriminella. Jag tror också att denna typ av djup störning är mycket svår att upptäcka. I fortsättningen måste vi högprioritera psykiatriska utredningar inför den här sortens utvecklingsarbete, även om inga test i världen kan ge total säkerhet.

– Borde vi ha reagerat och satt stopp i ett tidigare skede? Vem hade kunnat förutse vad som skulle hända? Vi hoppades naturligtvis att projektet skulle leda till utveckling och förändring av de intagnas attityder. Teaterarbetarna rapporterade att killarna förändrades och fick svårare och svårare att framföra sina nazistiska repliker. Birgitta Göransson och Gunnar Engström poängterar också att Tony Olssons kopplingar till nazistiska nätverk utan-

för fängelset var helt okända för dem.

Hur tar man ansvar

Vem har ansvaret för polismorden? Hade dessa mord inte skett om teaterprojektet stoppats? Jag ser det hela som ett ohyggligt sammanträffande, säger Gunnar Engström. Det är viktigt att ha klart för sig att den permission som Tony Olsson gick ut på dagen före mordet var en ordinarie permission som inte hade med teatern att göra. Ingen av de medverkande fick några förmåner för att de var med i projektet.

Det är klarlagt att några formella fel inte har begåtts. Ändå brottas de båda med frågor om vad som kunde gjorts annorlunda.

– Jag har rannsakat mina beslut för att identifiera brister i vår verksamhet, säger Birgitta Göransson. Även om jag inte har begått några formella fel har jag gjort en felaktig riskbedömning. Dessutom har vårt försök att öka påverkan på de intagna i det här fallet totalt misslyckats för två av tre personer.

– En del insändare har krävt att jag ska avgå. De hävdar att det vore att ta ansvar. Jag menar att mitt ansvar istället måste vara att stanna och rätta till fel och brister inom kriminalvården. Vi har regeringens uppdrag att utveckla innehållet i straffet för långtidsdömda. Det uppdraget måste vi arbeta vidare på, med de lärdomar denna fruktansvärda händelse gett oss.

– Förtvivlan –

Klagomål som inspiration

En kvinna anmälde 1986 en omsorgsmyndighet för bristande omvårdnad av hennes psykiskt handikappade bror. Anmälan fick inget stöd och mellan raderna i utredningen blev kvinnan förlöjligad. Hon fortsatte att anmäla samtidigt som hon yrkesarbetade men 1989 blev hon sjukskriven och har sedan dess ägnat sig på heltid åt att anmäla poliser, åklagare, JO osv., sammanlagt ca 60 personer. Sedan 1989 har hon producerat ungefär 1000 brev till myndigheter och advokater. Det är lätt att förstå att hela historien innebär en personlig tragedi för kvinnan. Hur hade den kunnat undvikas?

Christer Nyberg, som arbetar vid polismyndigheten i Uppsala, berättar hur de strävar efter att bli bättre på att bemöta allmänhetens klagomål på polisens insatser. En del av syftet är att förebygga att personer utvecklas till s. k. rättshaverister.

– Den vanliga reaktionen på en myndighet som får ta emot klagomål, säger Christer Nyberg, är att säga ”vi har inte gjort något fel”. Vi förklarar bort det hela och ofta skyller vi på offret. Det här arbetet går ut på att vi ska kunna byta strategi. Det behövs mer insyn och mer feedback, både på allmänhetens klagomål och på polisens arbete. Vi måste utveckla en bra modell för hur det ska gå till.

Det inledande bemötandet är avgörande

Begreppet ”rättshaverist” syftar på en person som in absurdum vägrar godta myndighetsbeslut och i

stället driver ärenden vidare till ständigt nya instanser. Ofta rör det sig om människor som lider av – eller utvecklar – någon typ av psykisk ohälsa. Christer Nyberg har studerat några ”rättshaveristfall” som polismyndigheten i Uppsala

När människor hör av sig med klagomål är de i allmänhet inte ute efter att dra igång rättsapparaten. De vill att någon ska lyssna, att de ska få ge sin bild av en händelse.

handlagt de senaste åren. Han uppskattar att de resurser som polisväsendet i hela landet lägger ned på detta slags fall motsvarar minst 30 årstjänster. Även på åklagarmyndigheterna och flera andra myndigheter ägnas mycket tid åt den här typen av ärenden.

Kan man ta hand om ärendena bättre från början? Hade det kunnat gå på ett annat sätt för kvin-

nan som klagade på den handikappade broderns vård? – Troligen. Den inledande behandlingen är avgörande för att undvika mänskliga tragedier och dyra processer, betonar Christer Nyberg. När människor hör av sig med klagomål är de i allmänhet inte ute efter att dra igång rättsapparaten. De vill att någon ska lyssna, att de ska få ge sin bild av en händelse. Sedan vill de ha en förklaring från någon myndighetsperson till hur det kunde bli som det blev. De vill också, om möjligt, ha en ursäkt och hjälp att rätta till det som gått snett.

Så länge klagomålen enbart betraktas som obehagliga, olustiga eller orättvisa riskerar istället slutenheten att öka.

Ytterligare ett önskemål som ofta framförs är att få träffa och tala med de berörda tjänstemännen, t. ex. de poliser som man konfronterats med. Personen som råkat illa ut vill kunna ge sin syn på vad som hänt direkt till motparten och på samma gång få höra dennes version. Problemet är att detta önskemål strider mot praxis för hur förundersökningar går till. Det är en grundprincip att polisen inte på något vis får agera så att en anmälare kan bibringas *ens en känsla* av att påverkas i någon riktning beträffande sin anmälan. Att förmå någon att ta tillbaka en polisanmälan är ett tjänstefel. Naturligtvis skulle det bedömas som extra all-

varligt om anmälan dessutom gällde en polis. Just detta gör det oftast omöjligt att skapa en dialog mellan berörda där någon anmält att han/hon blivit kränkt eller felbehandlad. Detta är ett dilemma som hittills ingen har funnit någon bra utväg ur.

För att i möjligaste mån förebygga att människor utvecklar rättshaveristbeteenden bör man identifiera riskfaktorerna, resonerar Christer Nyberg. Vilka omständigheter är det som ofta inverkar negativt på folks kontakter med myndigheter? Ur det material som samlats in kan man utläsa följande typiska drag:

- Ingen lyssnar, ingen vill ta ansvar. Privatpersonen som det gäller blir bollad hit och dit.
- Ingen myndighetsperson vill förklara. ”Vi får vänta på utredningen” är det enda svar som lämnas.
- Polisen gör motanmälan. Detta är ofta svårt att acceptera, och risken för en lång och plågsam process ökar dramatiskt.
- Kommunikationen sker per brev, på ett myndighetspråk som den berörda personen inte förstår. Brevet uppfattas som obegripliga och därmed kränkande.

Det är naturligtvis inte gjort i en handvändning att andanröja dessa riskfaktorer. Men att man över huvud taget känner till dem ger en utgångspunkt för förbättringar på sikt.

Förlorat tron på polisen

Ett arbete med samma inriktning pågår vid polismyndigheten i Stockholm. **Lena Wiktorson** och **Eva Ericson** arbetar där som etikhandledare. De håller på att studera de anmälningar mot polisen som samlats vid Stockholmspolisens enhet för interna utredningar. Anmälningarna har gjorts av personer som på olika sätt känt sig kränkta och förlorat tron på polisen som en god kraft i samhället. Ofta rör det sig inte om direkta brott utan om olämpligt beteende från polisens sida.

– Vi har kunnat konstatera att anmälningarna idag endast prövas i strikt juridisk mening. Det innebär att merparten avskrivs eftersom inget juridiskt fel kan påvisas, förklarar de båda etikhandledarna. Fast de flesta som framfört klagomål har inte varit ute efter att göra någon brottsanmälan. De har velat förmedla vad de upplevt och har ofta lagt ner stor möda på att beskriva upplevelserna så noggrant som möjligt.

– När vi läst akterna har vi insett att här finns en rik källa till kunskap om vilka handlingar och vilken typ av situationer som ger upphov till motsättningar och missförstånd i mötet mellan polis och allmänhet. Vi kommer att arbeta med att systematisera denna kunskap, eventuellt i samarbete med universitet och högskolor.

Dessutom vill vi utveckla strategier att hantera de enskilda klagomålen.

Idag verkar det inte finnas några medvetna rutiner för detta. I flera fall har poliser inte ens fått reda på att de varit anmälda. Ofta har anmälningarna omgettts med en pinsam tystnad. Det är ju viktigt att klagomålen leder till att polisarbetet förbättras så att felet inte upprepas. Så länge klagomålen enbart betraktas som obehagliga, olustiga eller orättvisa riskerar istället slutenheten att öka.

Lena Wiktorson och Eva Ericson vill istället medverka till att öka nyfikenheten på kritikernas perspektiv och främja öppenheten i organisationen. Detta kräver i sin tur en tolerans för att misstag kan begås trots att avsikterna varit de allra bästa. Då skulle klagomålen och kontakten med de människor som kommer med synpunkter ge möjligheter till ständig utveckling.

Lina Johansson

Lena Wiktorson, Eva Ericson och Christer Nyberg,

Att stiga fram i kris och stiga åt sidan i framgång

De flesta som blir chefer tycker efter ett tag att det går bättre och bättre. Det beror ofta på att medarbetarna lär sig vad ledaren vill höra och inte höra. Varje ledare löper risken att blunda för etiska konflikter för att behålla sin goda självbild, i stället för att ta emot problem och klagomål som viktiga källor till kunskap.

Birgitta Göransson, kriminalvårdsdirektör för Göteborgsregionen, tog upp frågor om ledarskap: Går det att beskriva vad ett gott ledarskap är? Finns det vissa personliga egenskaper som en god ledare bör ha? Vad betyder en ledare för organisationens arbete med etik?

Det som avgör om en ledare fungerar bra eller dåligt är varken ledarens ålder eller organisationens storlek, menar hon. Inte heller blir

bildningar, och det visar sig att de ofta inte märker någon skillnad alls på chefen efter en utbildning.

Det viktiga är i stället hur ledarskap och makt utövas i mötet med medarbetarna. Birgitta Göransson anser att man behöver ha vissa personliga förutsättningar för att fungera som ledare. En av de viktigaste är att chefen faktiskt *vill* utöva ledarskap och tycker att det är utmanande och utvecklande. Ett uppriktigt intresse av det som organisationen gör är också nödvändigt. Man måste vara inriktad på medarbetarna och tillgänglig för dem. Det går inte att vara upptagen av att uppfylla verksamhetens formella mål – då blir det inget bra ledarskap.

– Är kvinnor eller män bäst lämpade för att bli ledare? fortsätter hon.

– Det kan man inte svara på. Alla människor har både manliga och kvinnliga drag inom sig. Däremot

En trygg ledare vågar misslyckas ibland och tystar inte ner kritik, klagomål och frispråkiga synpunkter.

man en bättre ledare ju fler chefsutbildningar man går, i en del fall är det snarare tvärtom. Ofta är det de som är osäkra i sin ledarroll som går på utbildningar för att hitta något de saknar. Det har gjorts studier av hur medarbetare uppfattar effekten av vissa ledarut-

tror jag att man hittar den största andelen goda ledare bland kvinnorna. Det är ett annat urval där. För en kvinna är det inte lika självklart att bli chef som det är för en man – därför är de kvinnor som faktiskt blir det mer motiverade.

Yttre och inre tryck

– Olika organisationer behöver olika ledarskap. I kriminalvården står personalen under både ett yttre och ett inre tryck, säger Birgitta Göransson och förtydligar: Det yttre är den allmänna opinionen. Om man gör fel blir det genast en massa skrivelser och uppmärksamhet i medierna. Likadant är det för polisen, åklagarna och domstolarna.

– Det inre trycket är kriminalvårdens personal mer ensam om, fortsätter hon; det kommer från de intagna. Klimatet är hårt, men personalen ska inte bara verkställa straff utan också hela tiden stå i relation till de intagna och påverka dem i positiv riktning. Det gäller att inte reagera lika primitivt och aggressivt som klienterna ibland gör. Därför måste kriminalvården ständigt stå under etisk granskning, och vi som jobbar där måste hela tiden vara uppmärksamma på våra egna attityder. Det farligaste är den ”dolda etiken”, de värderingar vi bär på utan att vara medvetna om dem.

För att en sådan verksamhet ska fungera krävs det en trygg personal och en ledare som håller en öppen kommunikation med perso-

nalerna – en dialog. Detta i sin tur förutsätter verkligen en trygg ledare, någon som vet vad hon kan och inte kan, som är medveten om sina svagheter. En sådan ledare frågar andra till råds och tar hjälp av experter när det behövs. Hon, eller han, vågar misslyckas ibland och tystar inte ner kritik, klagomål och frispråkiga synpunkter.

Det är viktigt att chefen lever som hon lär, för hon blir ofrånkomligen en förebild för personalen.

– Hon bör ha förmågan att stiga fram i kris och stiga åt sidan i framgång, säger Birgitta Göransson, så att medarbetarna blir delaktiga i framgången. Ju mer delaktig personalen känner sig, desto mer ansvar tar den för jobbet.

Insyn, insikt och utsikt

Insyn utifrån är viktigt; varje organisation kan bli hemmablind. Det behövs massmedier och forskare som granskar verksamheten med friska ögon. På samma gång får en ledare ingen fullgod insikt i sin egen organisations verksamhet utan att ha utsikt mot andra organisationer. Man behöver se hur andra har det ordnat och hur de löser sina problem. Först då har man en referensram. Vidare behöver man se sitt arbete i dess sammanhang – dess politiska och ekonomiska förutsättningar – och ha utrymme att reflektera över detta. Annars är risken stor att man tar alltför illa vid sig av motgångar.

Varför försvinner förövarnas nazism i domskälen?

Åklagare och domstolar behöver bli friare inom lagstiftningens ramar, mindre detaljstyrda av förarbeten och bättre på att argumentera för sina ställningstaganden. Det var en grundtanke i journalisten Maciej Zarembas anförande, som väckte livlig diskussion på konferensen.

– Jag har inte sett ett enda domslut där förövarnas nazistiska övertygelser tagits upp som motiv. Som exempel kan vi titta på det s.k. Kodemålet i Stenungsund, alltså rättegången mot Jon Hrons mördare.

Åklagaren och tingsrätten förbigick de nazistiska motiven med tystnad trots att de fanns påvisade i överflöd i förundersökningen. Förövarna var tatuerade med hakors och deras fickor var fulla av nazistiskt propagandamaterial. Det framkom också att de, innan de begick mordet, misshandlat sitt offer för att få honom att säga att han älskade nazismen.

– Vem som helst måste ju tycka att det är märkligt att så uppenbart närvarande motiv inte tas upp i domstolen, fortsätter Maciej Zaremba. Men huvudansvaret vilar på åklagaren. Rätten har svårt att ta ställning till andra motiv än dem som åklagaren visar på. Det finns också flera andra mål där rasism uppenbarligen utgjort motiv till brottet och där åklagaren och domstolen bortsett från det. Varför?

Tror inte på konspirationsteorier

Jag tror inte på konspirationsteorier som går ut på att åklagare och polis tycker att nazism eller rasism inte är något att ta på större allvar. Ändå kan man i flera rättegångar, bl. a. Kodemålet och Klip-

Maciej Zaremba

panmålet se hur åklagaren närmast anstränger sig för att slippa dra in förövarnas ideologi bland motiven.

– Kanske åklagaren helt enkelt inte vet hur han ska göra. Han går till brottsbalken, till förarbetena och till prejudikaten, men ingens stans står det något som kan ge honom handfast hjälp att formulera det avgörande: att det kan finnas politiska motiv som gör just detta brottet allvarligare än andra.

– Den osäkerheten har sina paralleller, fortsätter Maciej Zaremba. En rad rättegångar i helt andra mål har havererat när åklagaren valt ett angreppssätt som binder domstolen till ett visst sätt att betrakta målet. Ett bekant exempel är det fall i Södertälje där en ung berusad flicka avtvingades sexuella tjänster av flera pojkar. Åklagaren bedömde att flickan gjort alltför svagt motstånd för att förarbetenas definition av begreppet våldtäkt skulle anses uppfylld. Han åtalade förövarna för sexuellt utnyttjande och lade stor möda på att visa att hon inte varit kapabel till något motstånd alls. Pojkarna friades i hovrätten, som bedömde att flickan inte varit redlös. Enligt lagens bokstav hade hon därför inte utsatts för sexuellt utnyttjande. Kanske hade hovrätten varit beredd att fälla dem för våldtäkt, men där var man ju förhindrad av åklagarens sätt att föra talan.

Hovrättsdomen väckte allmän bestörtning. Justitieministern ingrep och krävde, anmärkningsvärt

nog, att Högsta Domstolen skulle döma ”rätt”.

– Det var mycket obehagligt, säger Maciej Zaremba, men naturligtvis hade ministern i det läget alla medier och allmänheten bakom sig.

Åklagaren släppte våldtäktsåtalet på formella grunder i stället för att fråga vad lagstiftningen egentligen syftade till. För att en våldtäkt ska anses begången måste, enligt brottsbalken, antingen våld, smärta eller uppenbart hot ha förekommit. Åklagaren tyckte kanske att det var just våldtäkt, men vågade inte på eget initiativ gå emot förarbetena på denna punkt, när nu inget av de uppräknade rekviziten fanns till hands. Att situationen för flickan, ensam i mörkret med dessa pojkar, måste ha tett sig mycket hotfull var inte tillräckligt för honom, fastän det inträffade rimligen måste vara vad lagstiftaren menar med våldtäkt.

Vi behöver frimodiga rättsinstanser

Åklagarna törs alltså inte tolka lagens intention utan föredrar att hålla sig till de trygga förarbetena – det är den springande punkten, säger Maciej Zaremba. Men det ökande våldet och den växande nazismen gör det nödvändigt att tänka om. Åklagaren måste på egen hand kunna definiera omständigheterna för brottet, även om förarbetena säger något annat eller tiger på den punkten.

Bundenheten vid förarbeten är unik för Sverige. Det är en stark tradition, men förändringar kan vara på väg. Skälet är den växande integrationen med EU, som inte alla har samma system. De flesta medlemsländers rättsapparater fäster ingen större vikt vid förarbeten. I den riktningen går vi också, tror

För det andra är våldet i nazisternas ögon inte bara ett legitimt medel för att uppnå vissa mål. Det är också en integrerad del av den politiska ideologin, alltså närmast ett mål i sig.

Maciej Zaremba, och det kommer att ge polis, åklagare och domstolar större tolkningsfrihet inom ramen för gällande lag. Att studera hur andra länder gör kan också vara lärorikt. Vi behöver inte mer detaljstyrning och pekpinnar, utan frimodiga rättsinstanser som inte är så rädda för att bli kritiserade, och som argumenterar utförligt i sina domskäl.

Varför ska nazistiska motiv uppmärksammas?

Varför är det då så viktigt att uppmärksamma nazistiska motiv? Det finns flera skäl. För det första utgör nazister och rasister ett allvarligt hot mot den allmänna säkerheten. I de flesta andra våldsbrott har gärningsmannen någon sorts samband med offret. Så är det inte

vid rasistiska våldsbrott. Ingen invandrare går säker mot att bli attackerad just i egenskap av invandrare. Offren väljs ut slumpmässigt. De som begick mordet i Kode och i Klippan kunde lika gärna ha dödat någon annan i stället. "Vanliga" mord är naturligtvis allvarliga brott, men de innebär inte hot mot den allmänna säkerheten på samma sätt.

För det andra är våldet i nazisternas ögon inte bara ett legitimt medel för att uppnå vissa mål. Det är också en integrerad del av den politiska ideologin, alltså närmast ett mål i sig. Ett viktigt syfte är att skrämma omgivningen – inklusive rättstatens tjänare – till tystnad och anpassning. Denna typ av brottslighet undergräver vår rättsordning, vilket är mycket allvarligt.

En tredje anledning till att nazistiska motiv borde uppmärksammas mer i domstolarna är uppfattningen att rättskipning är moralbildande. Kvinnomisshandel är ett bra exempel. På det området har rättsväsendet genomfört en medveten kampanj som resulterat i att fler brott anmäls, att kvinnorna behandlas bättre inom rättsväsendet och att människor i samhället blivit mer medvetna om misshandlade kvinnors utsatthet.

Det finns en regel som säger att allt som är väsentligt i ett brottmåls ska tas upp i rätten. Nazistiska motiv är avgjort väsentliga, eftersom de ger brottsligheten en speciell karaktär.

Efter att detta föredrag hållits kom domen i det s.k. Malexandermålet. "Det Goda Samtalet" har bett Maciej Zaremba kommentera denna dom.

Kommentar till Malexanderdomen

Malexandermålet kan ses som ett litet genombrott för ett nytt synsätt, även om man måste beklaga att det inte sker på juristers eget initiativ utan delvis som en konsekvens av en stark opinion.

Vad jag förstår är det för första gången i modern tid som politiska motiv för ett brott tas upp i domskälen och anses påverka straffmätningen. Det relevanta stycket är mycket kort:

"När /.../ rånet mot banken i Kisa inte gått enligt planerna har våldet trappats upp till en extrem nivå där gärningsmännens nationalistiska tankegångar med våldsförhållande och konspirationsteorier kan ha bidragit till att spärrar mot extremvåldet har saknats helt eller delvis. Det brutala mordet av två poliser innebär ett klart angrepp på centrala funktioner i ett demokratiskt samhälle. Allt detta gör att straffvärdet såvitt gäller de brott som de tre huvudåtalade har gjort sig skyldiga till är synnerligen högt."

(Linköpings tingsrätt, Mål B 1246-99 s 159.)

Jag tycker emellertid att ett sådant sätt att hantera saken är alltför öppet för invändningar. Domstolen glider från det osäkra "kan ha bidragit" till ett bestämt uttalande om straffvärdet. Här efterlyser man utförligare och tydligare skrivningar, för vilka det för övrigt finns grund: i en brevväxling mellan förövarna förklarar den ene av dem krig mot samhället. För det andra önskar läsaren av denna dom att rätten skall förklara varför just dessa polismord var ett angrepp på "centrala funktioner i ett demokratiskt samhälle" medan andra polismord i rånssammanhang inte bedöms på samma sätt. För det tredje är det enligt min mening tvivelaktigt att nöja sig med etiketten "nationalistiska tankegångar med våldsförhållande och konspirationsteorier" utan att gå in på närmare vad detta innebär.

Om domstolen inte anser sig kunna etablera ett tydligt samband mellan ideologin och brottets karaktär, och sedan utförligt argumentera för att detta samband är giltigt, är det kanske bättre att man tiger om saken. I annat fall öppnar man sig för det alltför uppenbara invändningen att en viss politisk åskådning, låt vara våldsfixerad, inte utan vidare kan utgöra grund för straffskärpning. Själv anser jag att det finns nog med material i detta mål för mycket mer övertygande skrivningar om betydelsen av förövarnas ideologi. Men den mödan hade domstolen inte gjort sig.

Maciej Zaremba

Hillevi Engström

– Det var mycket givande dagar, och jag slogs av den uppriktiga stämning som rådde. Det är annars lätt att sådana här diskussioner mest blir tomma skal. Inslagen var aktuella och fanns väl förankrade hos deltagarna. De berörde på djupet.

Ann-Marie Bergström, Åklagardistriktet Stockholm

– Konferensen präglades av en prestigelös stämning. Det är härligt när det går att prata om arbetslivets mer mörka sidor, om misslyckanden och felbedömningar, på ett öppet sätt. Vi har ju mycket att lära av varandra men tyvärr är det ovanligt att vi träffas så här över yrkesgränserna.

Jan Dehlin, Polismyndigheten i Skåne

– Jag tyckte att konferensen var väldigt entusiastmerande och att den gav många impulser och idéer att ta med hem. Den gav också en fantastisk utblick i andra verksamheter. Jag blev imponerad av att de som pratade på konferensen verkligen bjöd på sig själva och gav väldigt personliga vittnesmål. Det stannade inte i formaliteter.

Inger Enlund, Göteborgs tingsrätt

– Den här typen av konferenser där vi träffas över yrkesgränserna ser jag som något oerhört viktigt. Ska vi kunna behålla rättssäkerheten i Sverige, i tider av ekonomiska nedskärningar, måste vi diskutera med varandra så att vi samarbetar och drar åt samma håll.

Johan Franzén, Kriminalvården, Göteborg

